

Waiting to Daven Maariv on Shavuous

Virtually every shul will wait on the first night of Shavuous to daven Maariv after Tza'as HaKochovim. Many may be surprised to learn that this was not the practice in the Ashkenazic world in the time of the Rishonim. Also, it was not the practice of some Achronim.

The selections below are taken from the sefer *Sheirushei Minhag Ashkenaz*, volume 4, by Rabbi Benyamin Shlomo Hamburger.

Yitzchok Levine (ilevine@stevens.edu)

שרשי מנהג אשכנז

כרך רביעי

מאת
בנימין שלמה המבורגר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשס"ד

זמן תפילת ערבית וקידוש בליל שבועות

חידושו של ר"י פולק: קידוש בצאת הכוכבים

בכל תפוצות האשכנזים באירופה נהגו קהילות ישראל מימות הראשונים ולמעלה בקדוש **להקדים ערבית** בימי חול וכל שכן בשבתות וימים טובים ולהתפלל וכן לקדש על הכוס מבעוד יום.¹

לגבי ליל שבועות פשט בתקופה מאוחרת יחסית הנהג לאחר את כניסת היום, אם בעשיית הקידוש או אף בתפילת ערבית. המנהג לאחר ערבית וקידוש בליל שבועות לא היה קיים בימות רבותינו הראשונים.

חידוש זה הופיע לראשונה בבית מדרשם של חכמי פולין בתקופת האחרונים. תחילה הנהיגו להמתין בעשיית קידוש בליל ראשון של שבועות עד לצאת הכוכבים. רבי בנימין סלניק בעל 'משאת בנימין' (-ש"ף) מצא זאת בתורתו של רבי שלמה ר' ליביש'ס מלובלין, הוא רבי שלמה ב"ר יהודה בעל 'שמות גיטין' המכונה מהר"ש לובלין או מהרש"ל השני (-שנ"א): "מצאתי כתוב בשם מורי מהר"ש, בליל א' של חג השבועות ממתניין **לקדש** עד הלילה ממש, שאם יקדש קודם הלילה, יחסר מעט מיום מ"ט לספירה, ונאמר: ² 'שבע שבתות תמימות תהיינה' ³. על צד האמת לא מהר"ש חידש זאת אלא רבי יעקב פולק (ר"ל-ש"א), ועל כך מוסר ביתר פירוט רבי ישעיה הורוויץ בעל השל"ה (ש"ך-ש"ף):

¹ ע"י ברכות ב ע"א ובראשונים שם; תוס' ברכות כו ע"ב ד"ה יעקב תיקן; רמב"ם ח"י שבת פכ"ט הי"א; טור או"ח סי' רל"ה; שו"ע סי' רל"ג סעיף א'; סי' רס"ז סעיף ב'. ואכמ"ל, ועוד תזון למועד בעזה"י.

² ויקרא כג, טז.

³ משאת בנימין, סוף הספר, הגהות או"ח, סי' ד'.

הכנסת הגדול של אמשטרדם להתחיל ערבית רק בצאת הכוכבים,¹¹⁷ וכיום נוהגים כך בקהילת האג.¹¹⁸

ערבית מבעוד יום בדורות האחרונים

ההתפשטות הרבה של המנהג המיוחד לט"ז, להתחיל תפילת ערבית של ליל שבועות רק עם רדת הלילה, נעצר על פתחיהן של קהילות רבות בארצות שונות באירופה.

בקהילות חשובות באוסטרו-הונגריה כמו "בק"ק ראאב, היו מתפללים גם ליל א' דשבועות קודם לילה, והרב היה מכריז שלא ישכחו לאמר קריאת שמע בבית וק קידוש עשו בלילה".¹¹⁹

כך גם בק"ק 'עדת ישראל' בווינה ('שיף שולי') ואף בבית המדרש של חברת הש"ס שם "בליל א' של שבועות התפללו ערבית לפני צאת הכוכבים".¹²⁰ בקהלת 'תורה עץ חיים' בצפון לונדון, הממשיכה את מנהגי קודמתה בווינה, נוהגים גם בימינו שבליל ראשון של שבועות "מתפללין תפילת מעריב מבעוד יום".¹²¹

גם בקהילת פישטיאן בסלובקיה, לפי עדות רב הקהילה רבי ישכר שלמה טייכטהאל בעל 'משנה שכיר' (תרמ"ה-תש"ה), בליל שבועות היו "מתפללין ערבית כמו בשאר הימים טובים" מבעוד יום, ורק "בקידוש ממתניין".¹²²

הנהגה זו רווחת בעיקר בקהילות אשכנז וממשיכות דרכן בימינו. עד העת האחרונה בקהילות הקטנות בדרום גרמניה הסתפקו בדרך כלל בעיכוב הקידוש בבית ולא איחרו את תפילת ערבית.¹²³

כך נקבע בספר 'עולם התפילות' של רבי אליהו מונק אב"ד אנסבאך ו'עדת יראים' בפריז (תר"ס-תש"ס): "נוהגים לקדש על היין בלילה הראשון רק אחר

¹¹⁶ ר"ש לויסון, 'מנהגי ק"ק האג' (כתב יד).

¹¹⁷ ר"י ברילמן, מנהגי אמסטרדם, ירושלים תשס"ב, עמ' סב.

¹¹⁸ רפ"א מיינרס, שו"ת נחלת פנחס, ח"ב, עמ' קפט (השלמה לסי' י"ג).

¹¹⁹ ריט"ל ראקאו, זכר זאת ליעקב, לונדון תשנ"ה, עמ' רכ.

¹²⁰ ר"י בוימגארטן, פרדס יוסף, לונדון תשט"ז, עמ' כ. ושם נאמר כי רב בית המדרש רבי יוסף בוימגארטן אחז במנהג הישן הזה "כי לא רצה לאחר תפלת מנחה ומצד אחר לא רצה שיפסיקו בדברים בטלים בין מנחה למעריב".

¹²¹ קובץ מכתבים מגדולי מדינת הגר, קובץ ה', לונדון תשנ"ה, עמ' לט.

¹²² שו"ת משנה שכיר, או"ח, ח"ב, סי' קל"ד סעיף ג'.

¹²³ H. Mandelbaum, Jewish life in the Village Communities of Southern Germany, Jerusalem 1985, p. 62

צאת הכוכבים... **ויש אומרים** להתחיל תפילת ערבית רק אחרי צאת הכוכבים.¹²⁴ הרי שנקט לעיקר את המנהג להקדים תפילת ערבית מבעוד יום. כמו כן במנהגי לוצערן שבשווייץ שהופיעו בשנת תש"ו, אנו מוצאים את ההנחיה להתחיל ערבית של ליל שבועות בערך שעה אחת קודם הלילה.¹²⁵ כמוהם נוהגים אחיהם ב'קהל עדת ישורון' בציריך, להקדים ערבית בליל שבועות מבעוד יום, ובמירווח זמן שמאפשר לעשות קידוש בלילה, עם שוב המתפללים הביתה.¹²⁶ גם בקהילת בני אשכנז 'עץ חיים' בשטראסבורג שבעלזאס מתפללים ערבית של ליל שבועות מבעוד יום כבכל שבת.¹²⁷ בקהילת 'בית המדרש גולדרס גרין', שהיא במידה רבה יורשת מנהגי 'עדת ישראל' בברלין, עשו פשרה בענין זה והנחיגו שתי תפילות ערבית, אחת מבעוד יום ואחת אחר צאת הכוכבים.¹²⁸ ברם, בקהילת 'מחזיקי הדת' בקופנהאגן מקובל מאז היוסדה עד ימינו, "לא לחכות ליל א' של שבועות עד צאת הכוכבים, אלא מתפללים מעריב אחרי פלג המנחה".¹²⁹ בקהילות רוטרדם ואוטרכט שבהולנד נהגו להתפלל ערבית בפלג המנחה ואף לקדש על היין קודם חשיכה,¹³⁰ וכן באמשטרדם יש שמתפללים בערב שבועות מבעוד יום כבכל ערב שבת.¹³¹ ביוהאנסבורג שבדרום אפריקה, אף שחג השבועות חל בעונת החורף כשהימים קצרים הם, נוהגים בקהילת 'עדת ישורון' להתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים, כנהוג בכל יום טוב.¹³² עוד היום נהוג ב'קהל עדת ישורון' בווינגטון-הייטס שבניו-יורק, לקבל את יום טוב בתפילת ערבית כשעה לפני צאת הכוכבים.¹³³ זאת על פי הוראת רבה

¹²⁴ ר"א מונק, עולם התפילות, מהדורה עברית, ח"ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' קעב.

¹²⁵ Gebets-Ordnung in der Synagoge der juedischen Gemeinde Luzern, Luzern 1946

¹²⁶ נמסר לי על ידי הרה"ג ר' יצחק זאב ברנדייס שליט"א.

¹²⁷ מפי הרב יוחנן וולף שליט"א.

¹²⁸ דינים ומנהגים של ק"ק וביהמ"ד גולדרס גרין, לונדון תשי"ט, עמ' טז-יז.

¹²⁹ הרב מאיר אפרים וינקלר, 'ביורוי דברים בנידון: מעריב – קידוש ליל חג השבועות', תדפיס

במכונת כתיבה, בהפצה פנימית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 3.

¹³⁰ ר"ר אייפרס, שו"ת ושב ורפא, ח"א, סי' כ"ג ד"ה דהנה.

¹³¹ רפ"א מייערס, שו"ת נחלת פנחס, ח"א, סי' ל"ג ד"ה והעולה.

¹³² מפי הרה"ג ר' יוסף זלצר שליט"א, אב"ד הקהילה.

¹³³ מנהגי ישורון: לקוט מנהגים של ק"ק קהל עדת ישורון נוא יארק, תשמ"ח (אנגלית), עמ' 16.

ומייסדה של 'עדת ישורון' רבי לוי יוסף ברויאר (תרמ"ב-תש"ס): "שבועות... קבלת יו"ט כשעה לפני לילה".¹³⁴

סיכום

מימות רבותינו הראשונים ולמעלה בקודש נהגו בתפוצות האשכנזים בכל אתר **להקדים ערבית** בימי חול, בשבתות וימים טובים ואף לקדש על הכוס מבעוד יום. בכניסת ליל שבועות התקבל בתקופה מאוחרת המנהג לאחר את כניסת היום בעשיית הקידוש או אף בתפילת ערבית. הנהגה זו בכניסת שבועות נתחדשה בפולין. תחילה היו בה שהנהיגו להמתין בעשיית קידוש בליל ראשון של שבועות עד לצאת הכוכבים, מטעם שאם יקדש קודם הלילה, יחסר מעט מיום האחרון של מ"ט ימי הספירה, ויש למנוע זאת כדי לא לפגוע במצוה של "שבע שבתות תמימות תהינה". את הפירסום הגדול לחומרא זו עשה השל"ה, בחיבורו 'שני לוחות הברית', כמאה שנים אחר שנתחדשה על ידי רבי יעקב פולק, אך קהילות באשכנז בעת ההיא, בראשן וורמיישא ופראנקפורט דמיין לא קיבלוה, מפני שאינה נזכרת בגמרא ובפוסקים הראשונים, ואין זה מקובל ללמוד הלכות מן הפוסקים גרידא. אמנם יש מן הראשונים שהקפידו לספור את ספירת העומר מידי לילה סמוך לחשכה, משום 'תמימות'. אך מן האחרונים היו שהסבירו כי הסופר ספירת העומר קודם חשכה ביום ראשון לעומר, יכול אף לקדש את יום החמישים מבעוד יום קודם חשכה, ולא עוד אלא שהקפדה על 'תמימות' בתחילת הספירה, היינו יום ראשון לעומר, עדיפה על המתנה לצאת הכוכבים בליל שבועות. אחרונים אחרים הצביעו על העובדה שאין סופרים את יום ראשון לעומר מיד בתחילת ליל שני של פסח, שהרי מוסיפים לקדושת יום א' של פסח מהחולין של ליל ב', אם כן אין היום הראשון לעומר נחשב למלא, וכבר בתחילת מצוות הספירה נחסר ב'תמימות' של ימי העומר. וכיון שאי אפשר להגיע ל'תמימות' בהתחלה, לא ראו טעם להקפיד על תמימות בסוף. טענה נוספת העלו האחרונים על מידת התועלת שבאיחור ערבית וקידוש בכניסת ליל שבועות, והיא שלא ניתן באמת לאחר את קבלת יום טוב עד תום יום המ"ט של הספירה, מפני שקבלת יום טוב של שבועות בכל מקרה אינה נעשית בלילה, אלא מבעוד יום, מדין התורה של תוספת יום טוב, ובמצב זה ממילא

¹³⁴ מנהגי בית הכנסת בכתב ידו של מוהר"ר לוי יוסף ברויאר עבור ק"ק עדת ישורון ניו יורק, מתורגם מכתה"י הגרמני.

מתקצר ונפקע יום המ"ט על כל דיניו והלכותיו, וגם נסתיימו באופן מלא כל ימי הספירה.

למרות סברות אלה שחזקו את ידי הדבקים במסורת אבותיהם הקדומה, השפיע לבסוף ספרו של השלי"ה על מנהגי הציבור להמתין בעשיית קידוש של ליל שבועות עד צאת הכוכבים, ומנהגו פשט במזרח אירופה ותפוצות הספרדים. אף באשכנז נודעה שיטה זו במרוצת הזמן, ובדורות האחרונים התקבלה בה כמנהג רשמי בקהילות שונות.

בכך עדיין לא נעצרה השתלשלות הענינים. בדורות האחרונים נפוץ, על פי הטי"ז, בקהילות רבות באירופה להמתין לא רק עם עשיית קידוש אלא גם עם **תפילת ערבית** של כניסת ליל שבועות עד צאת הכוכבים. חידוש נוסף זה זכה לתמיכה מוגבלת בעולם ההלכה, וכמה מגדולי האחרונים התעלמו ממנו. להוראה זו אכן לא היתה השפעה של ממש על קהילות גרמניה. בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה כבר רווח בקהילות אחדות באשכנז להמתין גם עם תפילת ערבית של ליל שבועות עד לילה ממש. אך עד הדור האחרון, בקהילות חשובות באוסטרו-הונגריה, ובמרבית קהילות אשכנז וממשיכות דרכן בימינו, הסתפקו בעיכוב הקידוש בבית ולא איחרו את תפילת ערבית.

הן המקדימים והן המאחרים, כל עוד לבס לשמים, עושים רצונו של מקום, כדברי רבי יוסף יוזפא האן נירלינג מפראנקפורט דמיין בעל 'יוסף אומץ' (ש"ל-שצ"ז) על מנהג ההמתנה בליל שבועות משום 'תמימות': "רחמנא לבא בעי, ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים".¹³⁵

אכן על חומרת ההמתנה לצאת הכוכבים בליל שבועות, התבטא בצער רבי שלמה זלמן אויערבך בעל 'מנחת שלמה' (תר"ע-תשנ"ה): "בדין 'תמימות' של ספירת העומר מאוד מדקדקים, למרות שזה רק מרומז בפסוק, ואילו 'תמים' תהיה עם ד' אלקיך",¹³⁶ הינו פסוק שלם, ופחות מדקדקים בו".¹³⁷ את אותה השוואה עשה רבי ישכר שלמה טייכטהאל בעל 'משנה שכיר' (תרמ"ה-תש"ה), אלא שהוא העלה אותה בלשון תביעה: "עד שמדקדקים שלא יחסר מימי הספירה שיהיו תמימות בקידוש ותפלה, ידקדקו לעשות רצונו של מקום, ובזה יהיו 'תמימות' באמת כמו שאמרו חז"ל במדרש",¹³⁸ כפי ששנה רבי חייא: "שבע

¹³⁵ יוסף אומץ, סי' תתי"ג.

¹³⁶ דברים יח, יג.

¹³⁷ ר"נ סטפנסקי, ועלהו לא יבול, ירושלים תשנ"ט, סעיף 396.

¹³⁸ שו"ת משנה שכיר, או"ח, ח"ב, סי' קל"ד סעיף ג'.

שבתות תמימות תהיינה', אימתי הן תמימות! בזמן שישראל עושין רצונו של
מקום".¹³⁹

¹³⁹ ויקרא רבה, פרשה כ"ח אות ג'.